

ՀՆԱԽՈՍՈՒԹԻՒՆ

Ճանապարհորդութիւն Պողիկտեոսի ի Հայփ :
(Տես Հտ . ԺԶ , երես 376)

Հասարակապետութեան որ և իցէ ժամանակ . ներուն կը տեսնենք այն աշխոյժն որ պատերազմիկ ժողովուրդ մը կրնայ ստանալ կոյր հաւատքէ մը , և թէ որչափ ազդուութիւն ունին ռամկեր մտաքը վրայ այն խորհրդաւոր պատգամները՝ զորոնք երեւակայութիւնը կ'ընդգրկէ ինքիւրմէն դուրս ելած , երբ խորհրդածութեամբ զանոնք քննելու չեն համարձակիր մարդիկ :

Բրեննոսի ձեռքով Հռոմ առնուելէն և այրելէն ետքը , քաղաքը աւերակաց կոյտ մը գարձեր էր . և ժողովուրդը վհատած՝ կ'ուզէր Վէյա քաղաքի , ուր որ արդէն խել մը գերդաստաններ փախեր էին : Կամիլոս այն ժամանակը գիկտատոր ըլլալով , բոլոր գորհները հաւաքեց որ այս սրբապիղծ գործողութենէն զերենք ետ կեցրնէ . և մինչդեռ քաղաքացիք իրենց պատիւը չմտածելով , ամօթը բանի տեղ չսեպելով , և իրենց ըրած կորուստնէրէն տագնապած՝ կը պատրաստուէին այնպիսի դժբաղդ տեղէ մը փախչելու հաւանութիւններն տալ , հարկւրապետ մ'որ զինուորաց զնդի մը կ'առաջնորդէր՝ Փորոնէն անցնելու եղաւ , և զինուորաց գառնալով կանչեց . « Հոս է կենալու տեղը : — Գուշակութիւնդ կ'ընդունիմ , գոչեց բարձրաձայն Լուկրետիոս անուամբ հիւպատոսական անձ մը . այս խօսքը բոլոր ժողովուրդը կրկնեց , և այսպէս գիպուածով ըսուած խօսք մը՝ իբրեւ դից հրաման մը առնուեցաւ ¹ :

Կրօնական անձնանուիրմանց կարգը կրնայի դռնէլ այն վեհանձն և կամաւոր զոհը , որով ամենէն հռչակաւոր սինկղիտոսներն իրենց կեանքը նուիրեցին , աւելի ընտրելով բարբարոսներէն սպաննուիլ՝ քան թէ տեսնել սրբազան բագիններուն անոնցմէ պղծուիլ :

Փորոնին մէջտեղը 392 թուականին յանկարծակի խորին խորխորատ մը բացուեցաւ , զորն որ գոցելու համար որչափ ալ հող լեցուցին՝ անկարելի եղաւ : Ուստի աստուածոց հարցնելով այս հրաշալիքիս համար , քրմերը յայտնեցին որ նոյն վճիռ

մէջ պէտք էր նետել այն բանն որուն վրայ կայացած էր Հռոմայ զօրութիւնը , և թէ այս զոհն ընելով՝ Հռոմայ աշխարհակալ իշխանութիւնը մըշտընջենաւոր տեղութիւն պիտի ստանար : Մինչդեռ ժողովուրդը պատգամին ճշմարիտ միտքը չհասկնալով երկբայութեան մէջ էր , Մարկոս Կուրտիոս հռչակաւոր պատրիկը՝ ճոխաբար զինուած եկաւ ներկայացաւ հոն ձիու վրայ հեծած . « Հռոմայեցիք , աղաղակեց , երիտասարդութիւնն ու կտորձութիւնն են Պետութեան մը ուժը , » . այս ըսելով ինքզինքը վճիռ մէջ նետեց , որն որ կ'ըստի թէ անմիջապէս մէկէն գոցուած ըլլայ :

Լուկիոս Տուբերոն պրետորն օր մը իր ատենը նստած միջոցը՝ փայտփոր մը , որ Արեսի նուիրեալ թռչուն է , հանգարտաբար եկաւ գլխուն վրայ նստաւ , և այնպիսի գիւրութեամբ թող տուաւ որ զինքը բռնեն ինչպէս թէ ընտանեցած ըլլար ¹ : Ասոր նշանակութիւնը հաւահմայից հարցուելով , պատասխան տուին անոնք որ եթէ թռչունը փախչէր , հասարակապետութիւնը կը կործանէր . կամ՝ թէ որ մեռնելու ըլլար , Լուկիոս ալ չէր ապրեր : Լուկիոս և ոչ վայրկեան մը տարտամելով սպաննեց զայն , և քիչ ետքը ինքն ալ մեռաւ :

Սակայն 414 թուականին է որ երեւելի հռոմայեցի մը այնպիսի յիշատակաց արժանի օրինակ մը տուաւ կրօնական եռանդի , որ աւելի կը զարհուրեցրնէ քան թէ կը զարմացրնէ զմարդ : Հասարակապետութիւնը բոլոր Լատինի ժողովուրդոց հետ կը պատերազմէր . երկու կողմի բանակներն ալ մէկմէկու դէմ շարուած կեցած էին . զօրութիւններն գրեթէ հաւասար էր , և մեծ պատերազմ մը երկու կողմանց բաղդը մշտնջենաւորապէս պիտի որոչէր : Մէյ մ'ալ յանկարծ ընդերահմայք կը յայտնեն որ յաղթութիւնը այն բանակին պիտոր ըլլայ , որուն զօրապետը պատերազմին ատեն մեռնի : Սկսաւ պատերազմը , և Գեկիոս հիւպատոսը տեսաւ որ իր զօրաց առջի խումբը թշնամեաց բուռն յարձակմանը տեղիք կուտար : Այն ատեն իր զրահը մէկդի նետեց , սինկղիտոսական պատմութեան հաղուեցաւ , և մինակ առաջ անցաւ ու երկու բանակներուն մէջտեղը կենալով , որոնք զարմացած անշարժ մնացին , ահաւոր ձայնով մը աղաղակեց . « Կը նուիրեմ գրծոխային աստուածոց զիս ու թշնամեաց բանակը , և կը հրաւիրեմ զերենք որ գան տունն իրենց զոհերը , » . և Լատինաց մէջ նետուելով , անոնց հարուածներէն մեռաւ : Հռոմայեցիք իրենց զօրապետին մահը իբրեւ յաղթութեան ստոյգ նշան մը սեպեցին . և վրէժխնդրութեամբ , կատաղութեամբ և յաղթութեան ստուգութեամբ զինուած՝ հրաշալի քաջութիւններ գործեցին . և թշնամոյն բանակը բոլորովին խորտակեցաւ :

Կը զարմանաս անտարակոյս այս գերազոյն կարողութեանը վրայ որ կրօնքն արի և վեհանձն ոգւոց վրայ ունի , և կը յարգեն այս սկզբունքը : Բայց ինչո՞ւ այս կրօնքը ամօթալից աւելորդաւ

¹ Սոյն այս դէպքը նաեւ 699 թուականին հանդիպեցաւ . սակայն այս անգամուն գժբաղդութիւն բերաւ Հռոմայեցւոց : Երբոր Կրաստո Պարթեւաց դէմ արշաւելու համար նաւ մտնալու վրայ էր , և տարակուսած կեցեր էր թէ ինչ ճամբայ բռնէ , յանկարծ պաղածախի մը ձայնը լսուեցաւ որ գառնի , գառնի կը կանչէր . այս անունը կը տրուէր չոր թուղբուն , ինչու որ Կարիոյ Կաւնոս քաղքէն կու գային : Եւ որովհետեւ Կրաստոն ընտրելու ճամբաներէն մէկը նոյն քաղքէն կ'անցնէր , այն ձայնին հետեւեցաւ՝ բարեյաջող գուշակութիւն մը սեպելով զայն . բայց թշուառաբար իր բանակին մեծ մասովն այս ձեռնարկութեան զոհ եղաւ : Պլինիոս , Գիլք ԺԵ , գլ . ԺԲ :

¹ Պլին . Գիլք Ժ . ԳԼ . ԺԲ : Իբր ճշմարիտ են թագրելու որ ըլլանք , չենք կրնար տարակուսիլ որ թռչունն ընտանեցած էր :

պաշտութեան մը փոխուելով, որչափ որ այն ու գինները բարձրացուց՝ այնչափ ալ կը նուաստացընէ : Սոյն այս Հռոմայեցիք, որոնց կտրեւորութիւնն ու գիւցաղնութեանը վրայ կը զմայլիս, իրենց տը կարամուտութիւնն որ տեսնեա՝ կը խղճաս վրանին : Ամէն բան իրենց համար գաղտնի մարգարէութիւն մըն է, սպառնական խրատ մը, բարեբաղդ կամ դժբաղդ գուշակութիւն մը : Աննշան դիւպուած մը՝ վհատութեան մէջ կը ձգէ այս հպարտ սրտերը . աստուածոց անունը լսածնուն պէս՝ քան զանարգ մարդկանց աստիճանն ալ աւելի կը նուաստանան : Կը տեսնես զանոնք որ իրենց չորս գին ուշադիր և կասկածոտ աչք մը կը պարտադրեն, և շարունակեալ անհանգիստ հոգերով կ'անցընեն կեանքերին : Պատահմամբ ըստած խօսք մը՝ զիրենք կ'ալայլէ . և նոյն իսկ իրենք ընտանեկան խօսակցութեանց մէջ թէ որ գէշ գուշակութեան խօսք մը բերններէն փախցընեն, գոյներնին կը կտրի ու յանկարծ կը լռեն . ետքէն մատնեմա տը պագնելով, աջ ականջին ետէն այն մասը կը շօշափեն՝ զոր տեղի 'Նեֆէս' ¹ կ'անուանեն, ինչ պէս որ կ'ընեն ամէն անգամ որ անզգոյշ խօսք մը զուրցելու կամ անզգոյշ գործ մը գործելու ըլլան : Այս կոյր նախապաշարման ունեցած հակամիտութիւննին է որ անոնց կենաց ամէն գործողութիւնները կ'ուղղէ . բայց մասնաւորապէս բանակին մէջն է որ բռնաւորի պէս անոնց կ'իջի : Այն զօրութեան ասպարիզին վրայ որ և իցէ կարևոր որոշմունք մը 'ի գործ չգրուիր, ինչուան որ առաջ հաւահմայից չհարցուի : Համոզմամբ ըլլայ կամ թէ ճարտարութեամբ, մեծամեծ զօրավարներ շատ անգամ գործի առեր են այս պատգամները՝ անոնցով իրենց բանակը յաղթող հանգիստացընելու, մինչքեւ ուրիշներ զանոնք բանի չբերելուն համար՝ սաստիկ կոտորածներ կերեր են : Սակայն այս տրամադրութեան պատճառաւ՝ որ զհռոմայեցի զինուորս օտար կարողութեան մը ենթակայ կ'ընէ, երբեմն կը հանգիստի որ զօրավարը իրենց 'ի գործ գնելու գեղեցիկ մտածութիւններուն պարապի ելելը կը տեսնեն անկարծելի հակառակութեամբ մը : Անարգ կենդանւոյ մը տեսնուիլը միայն՝ շատ անգամ կը սարսափեցընէ այն մարդիկը, զորոնք նոյն իսկ մահը վախցընէ չկրնար : Տեսնուած են ամբողջ լեգէոններ նապաստակի մը երևնալէն իրար անցիլ, համարելով թէ անոր երկնոտութիւնն իրենց յաղթուիլն ու փախուստը կը գուշակէր : Բանակին, ծերակուտին, ատենին մէջ և ամէն տեղ նոյն աւելորդապաշտական գաղափարները կը գտնես : Լսած եմ թէ չկայ նշանաւոր անձ մը որ համարձակի իր տանը գուռը բանալ՝ հաւերէն գուշակութիւն չառած, որոնք հոս անական գուշակներն են : Պիտի հաւատամ արդեօք պատմածիս . ես իսկ անձամբ մեծ ատենակալ մը տեսայ, որն որ կարևոր գործողութեան մը համար անէն գուռս ելելու ատեն՝ գիպուածով ոտքը սեմին զարնելով, ար-

տորնօք նորէն տունը մտաւ : 'Նոյնպէս ծեր սինկզիտոս մը՝ հանգիստաւոր օր մը հիւպատոսին տունն ընթրիքի հրաւիրուած ըլլալով, վրան տեսնուած մաղձառութեան պատճառն հարցուցին իրեն . խոստովանեցաւ անկեղծաբար թէ իր մաղձառութիւնն անկէ առաջ կու գար՝ որ առաւօտը ձախ ոտքին կօշիկը աջ ոտքը հագեր էր, որն որ գէշ գուշակութիւն էր :

Հռոմայեցի երիտասարդները, աւելի ուշաւ և աւելի լուսաւորեալ ըլլալով, օրէ օր մէկդի կը ձգեն այս հնաւանդ մոլորութիւնները : Սակայն չեմ կարծեր որ արդի ժամանակուան ժողովուրդը կարենայ իրեն լուսաւորութեամբ այն բաներն ընէ՝ ինչ որ ըրին հին Հռոմայեցիք իրենց ագիտութեամբ :

ԹՈՒՂԹ ԺԱ .

Պողիկտես առ քոյր խոյր Ռոդոպէ :

Հռոմայեցի կանայք . — Տարագ զգեստոց .
— Զարդք . — Վեստեան կոստանք :

Այս թուղթս քեզի կ'ուղղեմ, ով սիրեցեալդ Ռոդոպէ, որովհետեւ ասոր նիւթը մասնաւոր կերպով քեզի կը վերաբերի, և խօսքս վայելութեան, գեղեցկութեան և առաքինութեան վրայ ըլլալով՝ պէտք է որ քրոջս հաղորդեմ զայն :

Մինչդեռ գու կանանոցը փակուած, ընկերներուդ հետ ասեղով գիւցաղանց անունները կը նկարէս այն նաւուն առաջատարին վրայ՝ որ մեր հանգեաներուն օրերը Աթէնքի հրապարակները կը պտտի, ես հոս ետէն եմ քննելու իմանալու թէ ինչ վիճակ ունին հոստեղի կանայքը, և կը տեսնեմ որ ամէն գին մարդիկ չեն անհոգանար յարգելու զանոնք :

Թէպէտ ծանր է ինձ ըսել, և մանաւանդ առ քեզ, սակայն պէտք է խոստովանիմ որ հին Հռոմայեցւոց կնիկները գերազանցեցին քան զկանայս ուրիշ ժողովուրդոց իրենց առ հայրենիս սիրովն և առ իւրաքանչիւր գերգաստանս խանդաղատանօք : Մեր Աթենացի կանայքը թերեւ աւելի փայլուն քան թէ հաստատուն յատկութիւններ ունին . Սպարտացի կնիկները հուշակաւոր են իրենց բնութեանն անպատշաճ արիութեամբ մը . ուր ընդ հակառակն Հռոմայեցի կանայք հանգերձ իրենց առ հայրենիս լուսաւորեալ սիրովն ունին նաև մօր մը և ամուսնոյ մը ամենաքաղցր առաքինութիւնները : Լուկրետիա, Աետուրիա, Կուռնելիա սաքինացիք՝ միշտ իրենց սերին փառքն ու օրինակը պիտոր ըլլան, և անուննին մինչև ցվերջ դարուց պիտոր հասնի անջնջելի : Ամէն ազգի կանայք պարծանօք այն անունները պիտի յիշեն, և ալք՝ մեծարանքով : Սակայն պէտք չէ կարծել որ աւելի բեղնաւոր ըլլան մեծանձն գործողութիւններով այն դարերը՝ յորս առաւելապէս առաքինութեան յարգ կը տրուի : Այս վերոյիշեալ կնիկներն իրենց ժամանակը հազու թէ զարմացման արժանի համարեալ էին . ուր անոնք որ այսօրուսն օրս այնքան պարծենկոտութեամբ զանոնք կը յիշեն՝ թերեւ կարող չըլլան անոնց նմանելու :

¹ 'Նոյն տեղը գրած էին իրենք յիշողութեան աթոռը . և այս պատճառաւ է որ վիպութիւն ընելու կոչուողներուն ականջը կը քաշէին : Պլինիոս, Գիրք ԺԱ, գլ . ԽԵ :

Բայց ինչպէս կրնան համարձակիլ իրենց էրիկներն այս յանդիմանութիւնը տալու անոնց, մինչդէռ իրենք այնչափ անհման են իրենց նախնեացը : Ո՛ր կը գտնես հիմա իրենցմէ մէկն որ փառքէ փախչի, պատիւնէն ի պարտուց բռնադատեալ միայն ընդունի, և առանց տհաճութեան ձգէ զանոնք : Երկու սերից մէջն ալ առաքելութիւնք պէտք է որ հաւատարմար փայլին . և այն սերն որ յայտնապէս զանց կ'ընէ զանոնք, իրաւունք չունի մէկալէն պահանջելու անոնց գործադրութիւնը :

Հատ անգամ դիտուած է որ կանանց բազմն այնչափ աւելի ցաւակցութեան արժանի է՝ որչափ որ ժողովուրդք բնութեան ստեղծած վիճակին աւելի մօտ են : Սակայն ի հռոմ նոյն այս պատճառը հակառակ արդիւնք մը ունեցաւ . այն նախնի հռոմայեցւոց բարբարոս վիճակին ժամանակ ստացեր են կանայք ան իրենց առանձնաշնորհութիւնները . զորոնք կրցեր են պահել ինչուան հիմա : Այս քաղբիւ հիմնադիրները, անարգ բազմաթիւք ըլլալով, ընկեր ունենալու համար ստիպուեցան իրենց դրացիներուն աղիկները յափշտակել հասարակաց հանդիսի մը ատեն : Անոնք խօսքերով և սիրալիր խնամքներով վերջապէս յաջողեցան զանոնք հանգարտեցնելու, և քիչ մը ետքը սիրոյ բորբոքը մուցընէլ ժողովուրդի յափշտակութեան ուժիւրը : Սակայն Սաբինացիք իրենց կրած անարգանացը վրէժն խնդրելու կը պատրաստուէին . արդէն իսկ հռոմ մօտեցեր էին, և արիւնհեղութիւնն սկսելու վրայ էր, երբ նոր հարսերն իրենց հարսանեաց պտուղը գիրկերնին առած՝ պատերազմողաց մէջ վազեցին ինկան, աղաղակելով որ իրենց բազմին գոհ էին : Այս քաղցր աղաչանաց տեղիք ըրաւ բարկութիւնը, և Սաբինացիք հռոմայեցւոց հետ մշտնջենաւոր բարեկամութեան կապը հաստատեցին : Երախտագիտութիւնը հռոմայեցւոց սրտին մէջ աճեցուց իրենց կողակցաց վրայ ունեցած գորովքին, և այս կրկին զգացմունքներէն առաջ եկաւ այն յարգը՝ որով որ հոս կը պատուին կանայք :

Մինչդէռ Յունաստանի մէջ անոնց բոլոր իշխանութիւնը տան խնամակալութեան վրայ ամփոփուած է, հռոմ նաև անէն գուրս ալ կը տարածի : Իմէն զբօսանաց մասնակից են . եթէ թէաւորոնի, եթէ հասարակաց խաղերու և եթէ հանգէսներու զարգն են իրենք : Իրենց ազգականացը կամ բարեկամ կանանց այցելութեան կ'ըլլեն համարձակ . միայն թէ սովորութիւն է որ հետերնին մէկ քանի գերի կ'երթայ, և գլուխնին քողով ծածկած կ'ըլլայ : Սուպիկիստ Կալլոս անուամբ հռոմայեցի մը, իր կնոջմէն բաժնուեցաւ՝ միայն այս պատճառին համար որ անգամ մը հասարակաց տեղ մը առանց քողի գտցեր էր : Սակայն այս սովորութիւնը օրէ օր երթալով կը նուազի, և անտարակոյս շատ չանցնիր գերիք ալ պիտի կարենան նկատել այն գէմքերը՝ զորոնք տեսնելու իշխանութիւն չունեն : Եթանի է որ այս կանանց տրուած չափաւոր ազատութիւնը խել մը անկարգութեանց դէմն առած է, որ ի մեզ ստէպ կը տեսնուին, և որ սաստիկ խտտութեան մը անխորշելի հետեանքն են : Մեր վառվառն Աթենացի կանայքը՝ զբոկուած ըլլալով ընկերութենէ, այն բարիքէն՝ որուն իրաւունք ունենալնին կը զգան, երբեմն

չվախցան նաև իրենց առաքելութեան կորստեամբը ճորելու զայն, և տաղանդի կողմանէ մարդկանց հակառակորդ ելլելով իրենց սերէն վերջապատար գտնուեցան : Ասպասիա մը հոս բնութենէ գուրս էակ մը կը սեպուէր անշուշտ . և որիչ կանայք, որոնց անուններն և ոչ լսերես, թէպէտ և բոլոր Յունաստան հռչակուած են, անտարակոյս ի հռոմ այն ամօթալի համբաւն ստացած չէին ըլլար :

Կը շարունակուի :

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Ռուպենի մասը :

Մայիսի վերջի օրերէն մէկը 1640 տարւոյն՝ Նիվերսա քաղաքը խոր տխրութեան մը մէջ պատած կ'երևար, աղաղակ կամ ուրախութեան ձայներ ընաւ չէին լսուեր, թէպէտ և Քէրէս ըսուած հանդէսին ժամանակն էր, զոր սովորաբար բնակիչքը մեծ խնտումով կ'անցընէին : Երկինք ալ քաղաքացւոյ ըզգացմանցը հաղորդակցելով, թանձր ամպերով ծածկեր էր իր երեսը :

Նոյն օրը իրիկուան դէմ գեղեցիկ տեսքով երիտասարդ մը փառաւոր ձիու մը վրայ հեծած Նիվերսա մտու . բայց իր սպասած զուարթութիւնը չտեսնելով քաղքին վրայ, փութացաւ գնաց քաղքին ամենէն անուանի պանդոկը՝ որպէս զի կարենայ հոն իմանալ բանին էութիւնը : Պանդոկը դատարկ էր, և պանդոկապետը միայն գաւթին մէջ վերվար կը պտրտէր այլայլած կերպարանքով մը : Երիտասարդը « Պարոն պանդոկապետ, աղաղակեց անոր, հոգիդ սիրես ըսէ ինձի, շան կատաղութիւն ստացեր է ինչ եղեր է աս քաղաքը, որ կախաղանի դէմքեր դիմացս կ'ըլլեն ամէն տեղ : — Ո՛հ, չէ չէ, պարոն, քաղաքը հիւանդ չէ, պատասխանեց խեղճ կերպով մը պանդոկապետը . յետոյ աչուրներն ու ձեռքերը դէպ ի երկինք վերցընելով, երանի թէ, շարունակեց, ես և բոլոր իմ բարեկամներս հիւանդ ըլլայինք, և Նիտուած վերցընէր հեռացընէր մեզմէ այն ահաւոր թշուա :